

Huszár Ágnes

A Perutz család és a magyar iparosodás

Első budapesti lakásom falán egy Frau Perutzot ábrázoló fénykép függött. A kép alapján nem lehetett szép, de minden bizonnyal okos és jó asszony volt. Nagyanyám nővére, a lakás korábbi tulajdonosa a múlt század harmincas éveiben dolgozott a Perutz család által alapított pápai textilgyár a kor egészségügyi és kulturális szintjét messze meghaladó óvodájában. Haláláig őrizte a Perutz család emlékét.

Nemcsak ő, hanem Pápa városa is őrzi a város jólétéért, sportjáért, egészségügyéért sokat tevő Perutz fivérek emlékét. A város labdarúgó csapatának neve 2015 óta Pápai Perutz Futball Club, a Várkertben található stadion homlokzatán szintén a textiles család neve olvasható. A város pár éve felvette a kapcsolatot a névadó leszármazottjával, a Bécsben élő Marion Perutzcal, az utolsó tulajdonos igazgató Bécsben élő lányával is.

A Perutz család kapcsolata Pápával a huszadik század legelején kezdődött, s bár még fél évszázadig sem tartott, mély, mind a mai napig érezhető nyomot hagyott a város fejlődésében. Írásom célja annak megmutatása, milyen mély civilizatorikus és kulturális hatást gyakorolt egy felvilágosult, racionális és humánus gondolkodású zsidó gyáros család egy magyar vidéki város életére. A Perutz fivérek által létrehozott egészségügyi és sportlétesítmények marandó hatást gyakoroltak a városlakók életvitelére, felfogására. Nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Pápa mezőgazdasági településből polgárvárossá vált.

Pápa 1900-ban, a textilgyár megalapításakor az Esterházy grófok kezén levő, úgynevezett földesúri város volt, pontosan 17 426 lakossal. Jó részük mezőgazdaságból élt: vagy az uradalomban dolgozott, vagy saját földesúri birtokát művelte.

A városnak jelentős számú zsidó lakossága volt, számuk 1900-ban 3238-at tett ki. Az ő ősök egy 1748-ban kelt földesúri védlevél alapján telepedtek le. (Jakab 2014:17.) A helybeli zsidó családok és az Esterházy uradalom kapcsolata kölcsönös előnyökön alapult. A zsidó kereskedők mindenekelőtt az uradalmakban megtermelt agrártermékek felvásárlói és értékesítői voltak, foglalkoztak e mellett nyersanyag-kereskedelemmel is. Tevékenykedtek az uradalom haszonbérletként is.

Bár a zsidókat törvény zárta ki a céhbeli működésből, jelentős szerepet játszottak a helyi ipar megerősítésében azzal, hogy a kereskedelemben szerzett

tőkájukat ipari vállalkozásokba fektették. Alapítottak kőcserépgyárat, gőzgépekkel működtetett posztógyárat és exportra is termelő pipaüzemet. Ezek azonban inkább manufaktúrák voltak, mint modern értelemben vett gyárak. Az első modern gyárat egy csehországi zsidó család tagjai, a Perutz fivérek alapították, ők hozták be a településre a nagyüzemi munkakultúrát. Ők tanították meg a zömében mezőgazdasági tevékenységből élő népességet a fegyelmezett, gondos ipari munkára. De kik is voltak ők?

A PERUTZ CSALÁD RÖVID TÖRTÉNETE

Szerencsére nem kell a sötétben tapogatóznunk, hiszen ezt a történetet megírta és egy kis könyvben ki is adta Felix Perutz (1900–1972), a pápai gyár utolsó tulajdonos-igazgatója.

Őseik szefárd zsidók voltak, akik spanyolországi hazájukból indulva a tizenkilencedik században a csehországi Rakonitzban (mai neve: Rakovník), egy Prágától 50 kilométerre északra fekvő településen telepedtek le. A családi céget 1862-ben Prágában alapította Sigmund és Leopold Perutz. Édesapjuk, Josef Perutz manufaktúra-, bolt-, valamint háztulajdonos volt, köztisztviselőként álló városi polgárként több cikluson keresztül is beválasztották a magisztrátus tagjai közé. A két cégalapító eleinte ipari áruk nagybani kereskedőiként működött, aztán áttértek a termelésre is. 1864-ben szövöszékeket vásároltak és létrehoztak egy takácsmanufaktúrát. A szövöszékek meghajtását később egy kis gőzmozdony szolgáltatta. 1871-ben a Szent Vencel férfitörtönben is berendeztek egy takácsműhelyt, így némi pénzkeresethez juttatták a rabokat. Ezt a tevékenységet 1900-ban egy parlamenti tiltakozás miatt állították le.

A textilipar fellendült a tizenkilencedik század végén, a nagy megrendelők közé tartozott a hadsereg. A Perutz cég először az 1873-as bécsi világkiállításán mutatkozott be saját termékekkel, rögtön díjakat is nyertek. Első igazi gyárukat 1874-ben alapították a Prágához közeli Liebenben, a Moldva folyó partján. (Lieben ma közigazgatásilag Prágához tartozik, annak a külvárosa.)

A Perutz család cégfilozófiáját a familiáris összetartás és az észszerű takarékoság jellemezte. A vállalkozást a testvérek közösen tulajdonolták, a céget hagyományosan a két legidősebb fiútestvér vezette,

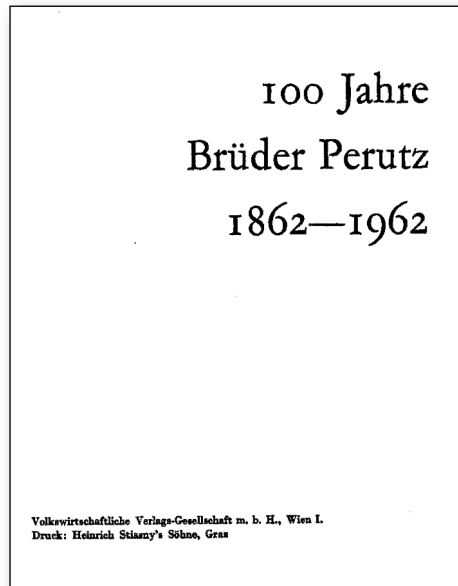
csak egyikük halála esetén vettek be más családtagot az irányításba. Ez történt 1881-ben például, amikor az egyik cégalapító, Leopold Perutz halála után sógora, Gustav Wiener kapott cégvezetői megbízást. A legidősebb fiúkat már gyermekkoruktól kezdve bevonták a gyári munkába. Taníttatásuk során pedig olyan szakmákat sajátítottak el velük, aminek hasznát vették a cégben. Nemzetközi tapasztalatokat is gyűjtettek velük, Richard Perutz például, aki 1884-ban lépett be a céghez, és azt évtizedeken keresztül sikeresen vezette, fiatal korában Angliában, Svájcban és Amerikában szerzett szakmai tapasztalatokat.

A népes családnak számos híres tagja volt, a legnevezetesebb Max Perutz (1917–2002) mikrobiológus, aki John Kendrew-val együtt 1962-ben Nobel-díjat kapott a hemoglobin molekuláris szerkezetének leírásáért.

A Perutz család színes egyéniségű sarja Leo Perutz (1882–1957), aki pályáját biztosítási matematikusként kezdte az Assicurazione General biztosítónál. Szakmai képzettségének hiányosságai ellenére feltalált egy olyan képletet, amelyet róla neveztek el, és még sokáig alkalmaztak a szakmában. Nevét mégsem ez őrizte meg napjainkig, hanem regényei. Sikert regényeinek filmváltozatai is fokozzák. Könyvei magyarul is olvashatók, némelyike több változatban is. Csak a 2018-as évben két regényének fordítása jelent meg magyarul, a *Szent Antal tüze* és az *Éjjel a kőhid alatt*, mindkettő a Gondolat Kiadónál, Tatár Sándor remek fordításában. Lapunkban Haklik Norbert méltatta mágikus realizmusát, a módot, ahogy a történelmi témákat a gótikus regény, a horror és a krimi műfaji eszközeivel hozta életközeli (Rabbik, császárok, drogok és titkok prózaköltője: Leo Perutz. Múlt és Jövő 2019/4:116–117.).

A Perutz cég hosszú és sikeres működésének egyik titka a célszerű takarékoság volt. A családi vállalkozás eltartotta az egész családot. A cégvezetésben részt nem vevő családtagok is állandó apanaszt kaptak. A cég vezetői csak akkor fogtak nagyobb beruházásokba, ha biztosítva látták befektetéseik megtérülését. Amíg ilyesmi nem tűnt fel a láthatáron, a nyereséget bankbetétben helyezték el.

Gazdag szakmai kapcsolataik segítségével igyekeztek vevőiket a lehető legjobban kiszolgálni. A tizenkilencedik század végén elsőrendű minőségben állítottak elő úgynevezett „fehéráru”. Az ugró szarvast ábrázoló védjeggyel ellátott termékek megtalálhatók voltak minden csehországi boltban. A cég kereskedelmi tevékenységet folytatott ezenkívül nadrágvászonnal és barhetanyaggal, ezeket Warnsdorfból és Zwickaubaól szerezték be. Kapcsolatban álltak a porosz-sziléziai Schneider kartonnyomó céggel. Ide szállították a nyersanyagot kikészítésre és

Felix Perutz családtörténetének címlapja

festésre, innen pedig vissza Csehországba a nyomott mintás kartont, mindenekelőtt kékfestőáru.

Folyamatosan modernizálták a termelés körülményeit. 1890-ben vezették be Warnsdorfbán, 1891-ben pedig Liebenben a villanyvilágítást a kezdetleges petróleumlámpák helyett. Új gépeket vásároltak és munkáslakásokat építettek. Liebenben áttértek a tarkaáru gyártására is, tehát a gyáron belül festőműhelyt rendeztek be.

A Perutz cég mindig támogatta munkásait házépítésekkel, egészségügyi intézkedésekkel. A munkások és alkalmazottak magukénak érezték és önfeláldozóan védtek a cég vagyonát. Az elemi csapások gyakran lesújtottak a cég épületeire. 1891-ben a warnsdorfi textilraktárt villámcsapás érte, a tűz mindent elpusztított. 1894-ben a warnsdorfi gyár a fából készült raktárépületekkel együtt teljesen leégett. Az oltságban részt vevő munkások nem sérültek meg, de Trenkler igazgató, aki még egyszer visszatért az égő gyárba, meghalt.

A PÁPAI GYÁRALAPÍTÁS¹

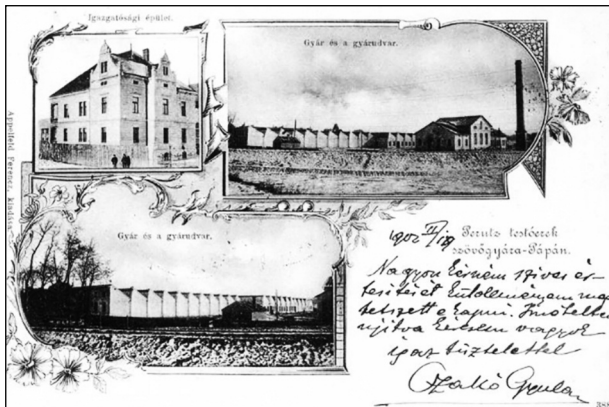
Csehországban a tizenkilencedik század végén virágzott a textilipar, nagy volt a helyi konkurencia, ezért a cég tulajdonosainak figyelme más piacok felé fordult. Perutzék Magyarországon a tizenkilencedik század végétől komoly kereskedelmi tevékenységet bonyolítottak le. 1899 őszén a cég önálló képviselőlet létesített Budapesten, az V. kerületi Sas utca 9-ben.

A magyar kormány abban az időben céltudatosan törekedett az önálló ipar kifejlesztésére. A Perutz

cégnak a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásának eredményeként egy tízéves támogatási szerződést írtak alá egy szövőműhely, egy fehérítő, egy festőműhely és egy kelmekikészítő megépítéséről. Az akkori kereskedelmi miniszter, Hegedűs Sándor kívánságára a gyár helyszínéül Pápát választották. A város a vasút közelében ingyen bocsátott rendelkezésükre egy nagy építési területet. Itt folyt a Bakonnyér patak is, ez fontos volt a textilipar óriási víz-szükséglete miatt.

Az építkezés 1900 tavaszán indult meg. A gyár-alapítást 1901. március 10-én jegyezték be a veszprémi Királyi Törvényszéknél. „Társtagjai: Perutz Róbert, Frigyes, Richárd és Artur szövő, fehérítő és festő gyárosok. Prágai lakosok. A céget a társtagok egyformán képviselik és önállóan, pusztán a cégszöveg aláírásával jegyezik.” (Pölöskei 1994.)

Pápa lakosainak száma ekkortájt tizenhétezer körül volt, szinte kizárólag mezőgazdasággal foglalkozók laktak. Abból a célból, hogy rögtön el tudják kezdeni a termelést, a cég vezetői egy bérelt helyiségben berendeztek egy tanműhelyt húsz szö-

**A Perutz Textilgyár és igazgatósági épülete
a 20. század elején**

vőszékkel, itt képeztek a parasztokból szövőmunkásokat. Eleinte nagyon nehezen ment az oktatás, komoly türelemre és kitartásra volt szükség a megfelelő személyzet kiképzéséhez. Ahogy a cég történetét író Felix Perutz megjegyezte: „Minden egyes kézműdolgot külön meg kellett nekik mutatni”. (Perutz é. n., 18.)

1901 tavaszán elkezdődött a termelés. Magyar szakemberek hiányában a termelésirányítókat a cég más gyáraiból hívták ide. A gyár saját vasúti sínpárral rendelkezett, modern elektromos berendezésekkel volt felszerelve és készen állt a bővítésekre. A gépeket a Ganz és Tsa, valamint a Siemens & Halske cégek szállították. Néhány év alatt sikerült a szövőműhelyt úgy fejleszteni, hogy egy időben 644 szö-

vőgép tudott működni. A kelmekikészítőt csaknem évenként bővítették. 1901-ben építettek egy új mechanikus szárítót, 1903-ban egy emeletes raktárat, 1907-ben pedig újjáépítették a festőműhelyt és beszereltek egy feszítórámát. A munkáslétszám a kezdetekkor „250 körül mozgott, 1914-re pedig 450-re növekedett. Közben a szövőiskolában folyt a szakképzés” (Pölöskei 1994).

A cég először a Bánóczy-majorban és a Zápolya utcában építtetett munkáslakásokat. 1928-ban a Kisfaludy utcában tizenkét munkásház és ötlakásos tisztviselőház épült. Az irodaház az Esterházy utca 14-ben állt, a mellette lévő házak is a cég tulajdonát képezték, a 10-es számú házban helyezték el a mindenkori gyárigazgató lakását, s Perutzék is ennek a háznak a második emeleti lakásában laktak, amikor Pápán tartózkodtak.

Perutzék a kezdetektől fogva emberségesen bántak munkásaikkal és alkalmazottaikkal, erről tanúskodik, hogy már az első világháború előtt bevezették a napi nyolcórás munkaidőt.

Közben nem állt le a Perutz cég többi gyárának fejlesztése sem. A család gazdagságára és tekintélyére jellemző, hogy 1908-tól kezdve központi irodájukat Prága legszebb pontján, a Vencel téren rendezték be.

A következő években a cég számára fontos felvevőpiacnak számító Balkánon politikai nyugtalanság lett úrrá, hadműveletekre is sor került. Az első világháború 1914-es kitöréséig fennmaradó időszak éppen ezért nem ösztönözte a céget sem beruházásokra, sem üzleti körének kibővítésére. A legfőbb figyelmet az előállított textilek minőségének finomítására és javítására, valamint az export bővítésére fordították.

A világháború kitörése nehéz feladat elé állította a cégvezetést. A magyar gyár már a békeidőkkben tagja volt egy, a hadsereg igényeit kielégítő konzorciumnak, a termelést tehát rögtön át kellett állítani a katonaság számára szállítandó cikkekre. Ennek megvolt az az előnye, hogy minden fontos alkalmazott és munkás a gyárban maradhatott.

A legnehezebb feladatnak kezdettől fogva a nyersanyag beszerzése bizonyult, mivel hamar kiderült, az angolok nem engedik meg a gyapotkivitelt. Bécsben berendeztek egy központi gyapotelosztó központot. A gyapot nyersanyag ellentételezéseként a cseh gyáraknak is rá kellett állniuk a hadseregnek való szállításra, ezzel biztosították a maradék tisztviselők és a besorozott cégvezetők számára a hadkötelezettség alóli mentességet.

Közben lassan elfogytak a nagy raktárkészletek is. 1916-ban kifogyott a gyapotalapanyag, néha még kaptak ugyan egy keveset, de a termelést már 1916 őszén át kellett állítani a fonóműhelyben a cellulóz-

alapú, úgynevezett papírfonalra, hogy legalább a működés egy részét fenn lehessen tartani. A gyapjúfonalhoz szükséges alapanyag tovább tartott, 1918-ig rendszeresen szállították, de csak katonai megrendelések kielégítése céljára.

A gyár katonai ingek, hátizsákok alapanyagát gyártotta lenfonalból, valamint sátorponyvához, kórházak számára szükséges textilekhez. Amikor kénytelenek voltak áttérni a cellulózalapú fonalra, már csak zsákanyagokat állítottak elő.

A háborús években a munkások között egyre jobban nőtt a nyomor, a Perutz cég nagykereskedelmi áron vásárolt élelmiszert, ezt aztán olcsón értékesítették munkásaiknak és alkalmazottaiknak.

1918. október 28. magával hozta az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését és a Csehszlovák Köztársaság létrejöttét, ezt követte 1919. február 28-án az új nemzeti valutákra való áttérés. Ezáltal a magyar gyár a cég központja szempontjából külföldi vállalatnak minősült.

A Perutz cég csehszlovákiai gyárai elkezdtek a

A pápai Perutz Stadion bejárata napjainkban

termelést, bár csökkentett kapacitással, mivel a gyapotalapanyagot központilag osztották szét. Nagy volt az áruéhség, melyet a csökkentett termeléssel nem tudtak csillapítani.

Magyarországon még rosszabbak voltak a körülmények. Felix Perutz így ír erről: „Az elvesztett háború miatt megkeseredett és a visszatérő katonaság által felheccelt nép magához ragadta a hatalmat 1919 márciusában és egy kommunista kormányt hozott létre, amely a félelem és a rettegés légkörét vezette be. Ugyanennek az évnek az augusztusában ez összeomlott ugyan, de a pápai gyár beindítására még gondolni sem lehetett, meg kellett várni, amíg lecsillapodnak a kedélyek. Csak 1920 májusában sikerült a kormánnyal és a munkássággal folytatott hossza-

dalmas és nehéz tárgyalások után beindítani a gyárat egy új igazgatóság irányítása alatt. A felügyelet nélkül maradt gyár mind az épületek, mind a gépek tekintetében komoly károkat szenvedett, a helyrehozatal óriási összegeket emésztett fel.” (Perutz é. n., 22.)

A következő évek politikai zavargásai és az országvaluták elértéktelenedése komoly gondot okozott a cégvezetésnek. Csak az 1924-es évtől kezdődött egy érzékelhető fellendülés, mégpedig elsősorban a pápai gyárban. 1926 őszén megszületett a döntés, hogy a liebeni fonodát Páparra helyezték át.

Ebben az időben kötött Tenzlinger József polgármester szerződést kötött a céggel. „A város másfél hold belterületi telket és a Kisfaludy utcai vámházat adta át évi 80 pengőért a Perutz cég számára. További kedvezményes víz- villanyszolgáltatást, valamint adóengedményt is ígért. A cég vállalta, hogy két millió pengő beruházási költséggel 18 500, majd később 33 000 orsósra fejleszti fel a pamutfonodát, ahol 2-300 munkást foglalkoztatnak.” (Pölöskei 1994)

Az építkezés kivitelezésével az ismert építési vállalkozót, dr. Bruno Bauert bízták meg. 1927 májusának elején megkezdődött az építkezés, és már 1928 októberében üzembe is helyezték a fonodát. Az épület vasbetonból készült, és nemcsak építészetiileg lett szép, hanem a belső berendezések is tökéletesen sikerültek, így a kor legmodernebb fonodáinak egyike lett. A szövöde és a fonoda kiszolgálására új kazán- és turbinaberendezést építettek be, a fonoda is elektromos meghajtással működött.

A magyarországi ipar piaci helyzete ebben az időben lényegesen javult. Ennek fő oka az volt, hogy a behozatalt csaknem teljesen megtiltották, így a honi termelést nyugodtan lehetett fejleszteni, az árak is viszonylag magasak voltak. A pápai Perutz gyárban egyre gyarapodott a cégvagyon, amelyet a fenntartási költségek, kifizetések vagy pénzügyi költségek nem befolyásoltak hátrányosan. A háborút megelőző években a cégvezetés igyekezett minél nagyobb vagyონrészt igyekezett átmenteni Magyarországról Prágába, ez utólag nézve nem bizonyult jó döntésnek.

„Csehszlovákia feldarabolása után Perutz Félix Pápan tartózkodott. Erről, valamint a városban végzett jótékonyossági tetteiről Hanuth János polgármester 1939. november 17-én bizonyítványt állított ki.” (Pölöskei 1994)

Felix Perutz, 1939-től kezdve, összesen tíz évig vezette a pápai gyárat, közben megtanult magyarul is. Így írt a háborút megelőző időkről: „1938 végén, Magyarországra érkezésünk után a magyar céget önálló működésre kellett átállítani (minden irat és akta Prágában maradt), ehhez viszont sem a műsza-

ki, sem a személyi feltételek nem voltak adva. Ez aztán, bár a háborús körülmények és a zsidótörvények nehezítették, többé-kevésbé mégis sikerült. Magyarországnak a háborúba való 1941-es belépéséig sikerült a pápai gyárat gépvásárlásokkal és építésekkel modernizálni. Egy saját fejlesztésű berendezéssel kenderhulladékból egy gyapotszerű anyagot, az úgynevezett cottonint tudtunk előállítani. A szlovákiai Bat'a céggel folytattunk csereüzleteket (cotoninból készült cipőfelsőrészeket cseréltünk szlovák műszálra), így biztosítottuk a nyersanyagot. A németek 1944-es tavaszi bevonulása után rekvirálták a pápai gyárat. Amikor az oroszok 1945 telén elfoglalták Magyarországot, a gyárat német tulajdonként foglalták le." (Perutz é. n., 31.)

A Perutz család tagjai zsidó származásúként fenyegedett helyzetben voltak, bár többségük már a századforduló körül katolizált. Jó részüknek sikerült idejében semleges országokba utazni. Richard, a cég nyugdíjba vonult korábbi igazgatója és felesége, Alice még a náci hatalomátvétele előtt az Egyesült Államokba menekült, ahol a cég korábbi átutalásából éltek. Miután Leo Perutzot², aki Prágában cseh felesége révén remélte túlélni a deportálást, Terezinbe hurcolták, és ott megölték, a többiek Budapesten, a Hotel Hungariában letek ideiglenes menedékre. A fiatalabbak innen idejében külföldre menekültek, csak az idős és beteg Arthur és felesége, Mitzke maradtak. Ők a magyarországi zsidók sorsában osztoztak, deportálták őket, a koncentrációs táborba szállítás közben érte őket a halál.

Felix Perutznak, az akkori cégvezetőnek, az emlékirat írójának sikerült túlélni Budapesten a háborút. Az oroszok budapesti bevonulásakor a család 1944 végén először az osztrák határhoz költözött, később pedig Bécsbe.

A cégvezetés a háború befejezése után rögtön munkához látott. Bérletbe vették a Magyar Kereskedelmi Bank Nyergesújfalun található műgyapot- és műselyemgyárát, és 1948-ig működtették. Megszerezték a soproni Gyapotipar részvénytöbbségét, amelynek nagy kártoltgyapjú-fonodája nagyon értékes volt számukra. Pápán is megindult a termelés, miután, ahogy Felix Perutz írja: „Hosszú és nehéz tárgyalások után rávettük az oroszokat a pápai gyár-épület elhagyására, amelyet építészeti szempontból, de az utolsó fonalig, segédanyagig, szíjig teljesen kirabolva adtak vissza nekünk. Mindenekelőtt nekiláttunk, hogy orosz alapanyagból ágynemű- és inganyagot állítsunk elő az oroszok számára.” (Perutz é. n., 36.)

Hamarosan termelni kezdtek a polgári lakosság számára is. Hála a műgyapotnak, a gyár hamar életre kelt. Az 1947-es évben volt a Perutz Testvérek utolsó látogatásának virágzása. A pápai gyár 1800 embert foglal-

koztatott három műszakban Pápán, Sopronban 800-at, 400-at Nyergesújfalun. Cipőfelsőrészeket szállítottala a Bat'a cégnek Szlovákiába, ezért ők cserébe vegyszereket küldtek Nyergesújfalura. Pápán ezenkívül férfiingnek való puplint is gyártottak, ezt Svájcba exportálták.

Aztán a pápai textilgyár viharos gyorsasággal tulajdonost cserélt: a „tőkések”-től elvették, és ahogy abban a korban fogalmaztak: „a dolgozó nép kezébe adták”. Felix Perutz így ír erről: „1948 nagypénteken az egész magyar ipart államosították. Pápa azóta egy textilipari vállalatcsoport részeként működik, nagyon kevésbé megváltoztatott termelési profillal, szervezettel és berendezéssel.” (Perutz é. n., 38.)

A Perutz család mindent megtett azért, hogy a százéves családi céget életben tartsa. Ehhez tartozott, hogy fenntartottak egy bécsi képviseletet és raktárat, valamint egy külső telephelyet. Itt magyarországi erők bevonásával bérfontást és bérszövést vállaltak. Ez látta el a pápai gyárat egy tranzitügylet keretében a szükséges anyagokkal. A pápai gyár hirtelen államosítása következtében ez a bécsi vállalat is tönkrement.

Felix Perutz, a pápai gyár és a cég (volt) tulajdonosa és igazgatója az államosítás után Bécsbe ment, ahol felépített egy divatos kötöttárak előállításával foglalkozó céget. 1962-ben írt családtörténetében büszkén sorolja fel a családi cég németországi, liechtensteini vállalatait, valamint a New Yorkban működő Perutz Brothers céget, amely az Egyesült Államokban és Kanadában terjeszti az áruikat. „A prágai Perutz Testvérek utódvállalatai között van a már említett londoni Perutz Ltd., amely elsősorban ingek számára állít elő alapanyagot. Hans Perutznak, Konrad fiának, az alapító unokájának Brazíliában van egy szövőgyára. Hans Perutz, Benedikt Perutz fia Izraelben épített fel viszonylag rövid idő alatt egy jelentős textilüzemet.” (Perutz é. n., 40.)

Ha megnézzük az interneten a Perutz családra vonatkozó információkat, meggyőződhetünk róla, hogy ennek a komoly múltú családnak a jelene nem kevésbé sokat ígérő. Korunk kihívásainak megfelelően nem a textiliparban, hanem modern iparágakban működnek, őseikhez hasonló kitartással, kreativitással és humanitással.

MIT TETT A PERUTZ CSALÁD A PÁPAIAKÉRT?

Mindenekelőtt a pontos időbeosztásra szoktatta rá őket. A huszadik század első éveiben a falóra még csak a polgári otthonok falát díszítette, a karóra pedig különösen ritkaságnak számított. A gyári dolgozókat a Perutz gyár szirénái figyelmeztették reggel fél hatkor a készülődésre, hatkor pedig jelezték a

műszak kezdetét. Fél kettőkor újra megszólalt a szíréna, majd kettőkor jelezte a második műszak megkezdését. Ez még az én gyermekkoromban – a huszadik század hatvanas éveiben – is szokásban volt. – Fúj a gyár – mondták az öreg pápaiak.

A személyes tisztaságra, egészséges életvitelre szoktatás a Perutz cég napközi gyermekotthonában kezdődött. Ezt 1928-ban hozták létre harminc kisgyermek, a dolgozók gyermekeinek a számára. Az óvodát Ridel Sarolta felügyelő nővér irányította. A behozott kisgyermeket itt minden nap megfürdették, tiszta ruhába öltöztették, egészségüket rendszeres orvosi vizsgálatokkal ellenőriztették.

A cég támogatta a dolgozók kulturális időtöltéseit, számukra 1928 körül a művelődési házat is építettek.

A cég támogatta a munkások és alkalmazottak sportolását. Egy 1921 óra törvény kötelezte az ezernél több főt alkalmazó cégeket, hogy munkások és alkalmazottak „testnevelési szükségleteinek kielégítéséről megfelelően gondoskodni.” (Simon 2017: 110.) 1928-ban kezdtek támogatni egy futballcsapatot, mely aztán hivatalosan felvette a Pápai Perutz SC labdarúgó csapata nevet. 1930-ban sportegyesületet is alapítottak, ennek keretében folyt a labdarúgás is. A klubelnök tisztét az első másfél évtizedben Küttel Nándor központi igazgató töltötte be. A csapat sikeres volt, 1935-ben a Dunántúl I. osztályában játszott, az 1940-es évek elején pedig az NB II-ben. 1946-ban 4 : 2 arányban megverték Magyarország B-válogatottját. A csapat leghíresebb játékosa Beschoner (később: Bessenyei) Alajos volt (1926–2007), aki 1947-ben bekerült a magyar főiskolai válogatottba is. Ez a csapat 1949-ben megnyerte a főiskolai világbajnokságot Sebes Gusztáv vezetésével. A csapat neve később Vörös Lobogó, majd Pápai Textiles SE lett.

A városban a két világháború között két rivalizáló futballcsapat működött, a Kinizsi és a Perutz. „Az ellentét legfőbb okát a tulajdonosi háttér jelentette. Amíg a Perutz mögött a liberális tőke állt, addig a Kinizsit módosabb iparosok és polgárok adományából tartották fenn. A köznyelv a Perutzot »kis MTK-nak« emlegette.” (Simon 2017: 114.) Szóval a futballszurkolók szokásos zsidózásáról van szó.

Később sakk- és pingpongzakosztály is létrejött a sportegyesület keretében, és teniszpályák is épültek a ligetben, ezeket az egész város használhatta. László András, a későbbi holokauszt túlélő és híres amerikai operatőr így emlékezett vissza gyermekkorára: „A négy teniszpályát télen felöntötték korcsolyapályának. A magyarországi komoly teleken ekkor minden minden fagyasztó berendezés nélkül lehetett jeget csinálni novembertől egészen márciusig. A viskó, amelyet nagyzolva klubnak vagy PFC-nek neveztek, viszonylag kicsi, igénytelen faépítmény volt. Két nagy terem volt benne, az egyik a férfiaknak, a másik

a nőknek, ezeket egy kis előszoba választotta el egymástól. Egyáltalán nem volt nehéz megtanulnunk korcsolyázni. Először apánk fogta a kezünket, úgy tartott bennünket, de hamarosan egy kötélén húzott bennünket, később pedig egy szénszéken tolt körbe a jégen. Mire hazamentünk, tudtunk már néhány lépésnyit önállóan korcsolyázni. Még elesni is vicces volt.” (László 2011: 25.)

1940-ben már öt nagyobb szakosztály működött a sportegyesületben, köztük atlétikai és sportrepülő is. 1947-ben aztán az eddigiekhez teke- és ökölvívó szakosztály is csatlakozott.

A textilgyár 1948-as államosítása nem semmisítette meg a Perutz család tevékenységét. Ott maradt a gyár, amely sokáig a régi tulajdonos gépeivel, az általa bevezetett technológiával működött tovább. A város legnagyobb ipari létesítménye maradt, textiles családok generációi dolgoztak ott. Megszokásból Perutzként emlegették a gyárat sokáig, egészen a rendszerváltás idejéig, amikor az olcsó ázsiai textilbehozatal következtében megszűnt.

A gyártulajdonosok által lelkesen támogatott sportéletnek sem vetett véget a tulajdonosváltás. Napjainkban pedig újra a régi nevet viseli a városi sportcsarnok és futballcsapat. Jelül annak, hogy a nemes tradíciót nehéz gyökerestül kiirtani. Pápa város így őrzi a huszonegyedik században is az első modern ipari létesítményt felépítő és működtető, a kultúráért, sportért és egészségügyért sokat tevő zsidó gyáros család emlékét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- JAKAB Réka (2014): *Bérlőből polgár: Pápa város zsidó közösségének társadalom- és gazdaságtörténete, 1748–1848*. L'Harmattan – MNL Veszprém Megyei Levéltára.
- LÁSZLÓ András (2011): *Lábjegyzet a történelemhez*. Ford. Huszár Ágnes. Budapest: Múlt és Jövő.
- ORBÁN Sándor (1994): *Pápa negyed százada (1945–1970)*. Tanulmányok Pápa város történetéből, I. <http://www.jmvk.papa.hu/taxonomy/term/8752>
- PÁPAI Egyesített Labdarúgó Club. Történet. <http://www.pelc.hu/tortenet/>
- PERUTZ, Felix (é. n.): *100 Jahre Brüder Perutz. 1862–1962*. Volkswirtschaftliche Verlags-Gesellschaft m. b. H., Wien I. Druckerei: Heinrich Stiasny's Söhne, Graz.
- PÖLÖSKEI Ferenc (1994): *Pápa a polgári korzakban (1867–1945)*. http://www.bibl.u-szeged.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/papa_1/html/tpvtk_17.htm
- SIMON Zsolt (2017): *A Perutz család Pápán*. Acta Papensia 2017:1–2./92–133.

JEGYZETEK

- 1 A pápai gyár történetét ipar- és várostörténeti szempontból részletesen bemutatja Simon Zsolt tanulmánya: *A Perutz család Pápán*. Acta Papensia 2017:1–2./92–133.
- 2 Nem az íróról van szó, hanem egy másik családtagról.